

Bilder från Bali - Nerslag i den ständigt sökande konstnären Tyra Kleens resedagbok.

1

Den svenska konstnären och författaren Tyra Kleen hade problem med värmen i sitt hus på Lidingö i Stockholm, eftersom den vedeldade pannan trasslade och det hade gått håll i värmeledningarna och elementen läckte. I stället för att laga pannan så kontaktade Tyra Kleen ordföranden för det esoteriska samfundet Edelweissförbundet i Stockholm, Huldine Fock, och bad henne komma till Lidingö för att hjälpa till. Tyra Kleen skriver i dagboken:

*"Hultine (sic) Fock kom med 11-färjan för att förjaga de onda andarna i min stuga."*¹

Tyra Kleen trodde nämligen på andar och hon var övertygad om att hemmet på Lidingö var hemsökt av onda andar. Det framgår inte av dagboken om ande-utdrivningen hade någon verkan. ☺

2

Mitt namn är Karin Ström Leander. Jag är doktorand i konstvetenskap vid Åbo Akademi, där jag undersöker Tyra Kleens konstnärskap ur olika perspektiv. Jag är adjunkt i konstvetenskap vid Linköpings universitet, och det var så jag fick frågan om jag ville studera en bortglömd kvinnlig konstnärs efterlämnade material. Tyra Kleen föddes 1874, och när hon dog 1951 i sitt hus på Lidingö i Stockholm, hade hon testamenterat sin kvarlåtenskap till det svenska Riddarhuset, med förbehållet att samlingen skulle hållas gömd i 50 år efter hennes död. Samlingen bestående av konstverk, korrespondens, dagböcker och skissböcker med mera, hölls således gömd enligt instruktionerna, fram till 2001. Idag förvaltas samlingen av släktingen Kerstin Gullstrand Hermelin i Kleens barndomshem, gården Valinge, som ännu finns i släktens ägo.

Jag besökte samlingen för första gången 2013. Det var en överväldigande känsla att redan i hallen mötas av Kleens självporträtt i naturlig storlek, och av en stor oljemålning

¹ Tyra Kleens dagbok 5, 9 maj 1919. Huldine Fock ledde esoteriska *Edelweissförbundet* där Tyra Kleen sannolikt var medlem.

föreställande ett skelett, men där fanns också färgstarka skildringar av dansare och vackra litografier. Kleens verk fyllde väggarna, i princip från golv till tak. Redan första gången jag var där så kände jag starkt att denna konstnär ville jag ägna mig åt!

3

Tyra Kleen var en *sökare* och influerad av tidens esoteriska tankar. En typisk *Sökare* eftersträvar personlig utveckling, försöker hitta ny kunskap och förstå meningen med livet och döden.² Begreppet esoterism används ofta som ett samlingsnamn för en mängd alternativa rörelser, såsom teosofi, ockultism och alkemi.³ Esoterisk kunskap är exempelvis magiska symboler och riter.⁴ Det fanns ett stort intresse för esoterism och nyandliga rörelser i Europa, och Sverige vid slutet av 1800-talet, framför allt hos den intellektuella överklassen.

4

Kleen var välutbildad och beläst. Hon hade fått sin utbildning vid konstskolor i Tyskland och Frankrike, och hon var influerad av tidens konstnärer och poeter. Hon var en av de symbolistiska konstnärer som utforskade mytologi och drömlika tillstånd i sina verk. Under sin studietid i Paris kring sekelskiftet 1900, det så kallade *Fin de Siècle*, så befann hon sig mitt i de kulturella händelsernas centrum. Hon deltog i seanser och inspirerades av teosofiska föreläsningar och hon blev medlem i det teosofiska samfundet och ställde ut sin konst i teosofiska sammanhang, bland annat tillsammans med Hilma af Klint.⁵

5

Kleen var inspirerad av drömtydning och seanser och hon trodde på andar och på ett liv efter detta. Hon ifrågasatte kristendomens starka manliga dominans och letade i stället efter svar på existentiella frågor bortom de institutionella religionerna. Ellen Keys skrifter, som sågs som radikala i sin syn på religion, var en viktig inspirationskälla för Kleen.⁶

6

² Nina Kokkinen, "Artists as truth-seekers", s. 15 f.

³ Hedda Jansson, *Solbadets Buddha*, s. 90. Nina Kokkinen, "Artists as Truth Seekers", s. 5. von Stuckrad, *Western Esotericism*, s. 8–10. Per Faxneld, *Det ockulta sekelskiftet, Esoteriska strömningar i Hilma af Klints tid*.

⁴ Per Faxneld, *Det ockulta sekelskiftet, Esoteriska strömningar i Hilma af Klints tid*. Volante förlag. 2020., von Stuckrad, *Western Esotericism*, s. 9 f.

⁵ Konstutställning i samband med Teosofiska samfundets europeiska sektioners 7:de kongress i Stockholm 1913.

⁶ Mer om deras vänskap, att de umgås i Rom, i masteruppsatsen av Karin Ström Leander "I Tyra Kleens fotspår", 2018.

Tyra Kleen var en modern konstnär, hon reste och hämtade intryck från nya platser och lämnade avtryck efter sig. Den aristokratiska barndomen, med en far som diplomat, lade grunden till hennes livsstil som världsresenär. Hon gjorde flera längre resor och hade alltid skissblocket till hands där hon samlade sina iakttagelser i text och bild. Hon rapporterade hem genom tidskriftsartiklar och brev.

7

Tyra Kleen var långt ifrån en så kallad "skrivbordsorientalist" som beskrev *Orienten* tryggt hemifrån. Nej, som sökare var hon ständigt på resande fot och intresserad av olika religioner och religiösa frågeställningar. Någon enstaka gång hade hon sällskap, men oftast reste hon på egen hand. På sina längre resor tog hon med sig en stor koffert fylld med sina konstverk, som hon sedan visade på de platser hon besökte.

8

Hennes första längre resa gick till Ceylon (Sri Lanka) och Indien. Efter en två veckor lång båtferd från Neapel genom Suezkanalen kom Tyra Kleen till huvudstaden Colombo, den 14 januari 1911. Hon besökte teplantager och byar och beskriver sin minnesbild av Ceylon som ett paradiset, med dess speciella landskap av grönskande berg- och lågland och dess intensiva ljus. Hon konstaterade att:

En av de bidragande orsakerna till Orientens färgskönhet är frånvaron av svart. Inga svarta kläder, inga rent svarta föremål med undantag av människornas hår och ögon, inga svarta skuggor.⁷

Efter hemkomsten publicerade Tyra Kleen sina minnen och upplevelser i boken *Strövtåg i Orienten*, 1911.⁸ Hon illustrerade boken med teckningar och inköpta vykort eftersom de känsliga filmrullarna förstörts av det fuktiga klimatet. I boken beskrev hon städer och djungel, djurlivet och det "intensiva ljuset". Hon berättade också om begravningsritualer och likbränning vid Ganges strand, och hon var mycket upprörd över sedvänjan med änkebränning.

9

⁷ Tyra Kleen, *Strövtåg i Orienten*, 1911. s. 12, 64.

⁸ Tyra Kleen, *Strövtåg i Orienten*, 1911.

Mitt under brinnande världskrig 1916 reste Kleen till USA där hon ställde ut sin konst på ett galleri i New York. Utställningen fick fina recensioner, konsten beskrevs som fantasifull med morbida kvalitéer. Hemresan från New York blev dramatisk eftersom Kleens konvoj jagades av en "submarin" och en av båtarna i konvojen träffades av en torped. Men Kleen kom fram till Christiania (Oslo).

10

År 1919 reste Tyra Kleen med båt till Java och Bali där hon blev kvar fram till 1921. På 1920-talet startade också turistresandet till Indonesien som kallades nederländska Ostindien och lydde under holländskt styre. Turisterna sökte det genuina och paradisiska, en orörd natur och exotiska invånare, men deras närvaro ledde till ett exploaterande av platsen, ett modernismens paradox.⁹

Under sin två-åriga vistelse på de indonesiska öarna, så reste Kleen runt och tecknade och målade skådespel, musiker, dansare och prästers rituella handrörelser, *mudras*. Och hon fotograferade djungelutflykter, tempelbesök och skådespel.

I sin bok: Tyra Kleen, *Tempeldanser på Bali* beskriver hon ön:

*"Hela Bali är ett enda stort sagospel, där allt folket spelar med och alla äro samspelta."*¹⁰

Under sin resa bjöds Kleen in av Rajan av Bali för att se hans dansare. Hon var själv övertygad om att hon var den första västerlänning som besökte denna by. Invånarna verkade aldrig ha sett en västerlänning, utan följde efter henne och ville röra vid henne. De skrattade högt när hon berättade (med hjälp av en tolk) om västerländska seder och bruk, som kakelugnar, likkistor och om jultomten. Kleen var missnöjd med den i hennes ögon primitiva jordkojan som hon fick låna under sitt besök. Men hon förstod snart att hon bodde i den finaste jordkojan, i Rajans egen bostad.

På Bali målade Kleen dansare, skådespel och präster från tidig morgon till sen kväll i facklornas sken. Hon hade bråttom att hinna måla alla motiv innan hon skulle åka hem igen, och därför tvingades hon arbeta trots att hon blev genomblöt av regn och lera, och

⁹ Marie-Sofie Lundström.

¹⁰ Tyra Kleen, *Tempeldanser på Bali*, s. 24.

biten av moskiter och fick svårläkta sår. Hon blev svag och hade konstant diarré. Men ändå fortsatte hon att måla...

11

Men ofta drabbas hon av magåkommor och diarréer och hon hade problem med tänderna. Hon kände sig ofta ensam. På nyårsafton 1919 är hon ensam, sjuk och har tappat bort sin koffert. Hon skriver i dagboken:

Diarré. Upp 5, färdig alltför tidigt. Kl ½8 lemnade Boro Budur (äntligen!). skulle hämta post, där var bara ett brev från Halsdinger. Till Djokja kl 11, ingen koffert. Ärenden i stan, vykort, häftigt ösregn. Gick emellan skurarna. Bråkade med 2 stationsanställda för min koffert men utan resultat. Idel olyckor, expresståget 1½ timme försenat, ¼4 for till Solo, Hotel Skier, smutsig, nedstämd, sjuk. På vägen till hotellet sökte van Halsdingen men de bortresta. Sen sökte frk Kür men bortrest. Walingetjejen hade hamnat solo helt och hållet. Ingen post.¹¹

12

Upplevelserna under den tvååriga vistelsen gjorde starkt intryck på Tyra Kleen som senare skrev artiklar och böcker där hon beskrev och förklarade danserna och prästernas handrörelser som ett uttryck för andlighet och religiositet, och ett sätt att komma i kontakt med gudarna.¹² Efter hemkomsten föreläste Kleen om sina resor och skapade en utställning av bilder hon målat tillsammans med föremål som hon samlat in under vistelsen, som dräkter, dolkar och solfjädrar. Utställningen visades i Haag i Nederländerna, i Stockholm och London.

13

Kleens sista längre resa gick till Egypten, som hon länge velat besöka. Enligt teosofisk idélära hade Egypten en viktig betydelse som ursprung för världens religioner. I Egypten besökte Kleen pyramiderna och gravar i Luxor, där hon tecknade på utgrävningsplatser. Hon reste med båt på Nilen och på kamel i öknen. Hon såg magdansöser, besökte en opiumhåla i de "syndiga kvarteren" i Kairo, och hon drabbades av feber och magsjuka.

¹¹ Tyra Kleens dagbok, 31 december 1919.

¹² Tyra Kleen, *Tempeldanser på Bali*, Stockholm, Nord. Rotogravyr, 1931; *Mudras – the ritual hand-poses of the Buddha priests and the Shiva priests of Bali*, 1924, London, Kegan paul, Trench, Trubner & Co. 1924, i svensk upplaga 1926.

Efter en fyra månader lång resa var hon hemma igen på Lidingö i april 1926.

14

Tyra Kleen hade ett stort intresse av, och en förståelse för, olika kulturer, religioner och de invånarna på platserna hon besökte. Hon uppfattades sannolikt som progressiv och modern i sin förståelse av "den andre". Hon blev å ena sidan mycket illa berörd av den överlägsenhet i förhållande till de bofasta invånarna som västerländska kolonisatörer och missionärer kunde ge uttryck för. Å andra sidan, beskrev Kleen själv exempelvis singaleser och tamiler på ett exotiserande sätt och förstärkte möjligen oavsiktligt den stereotypa bild av *Orienten* som fanns i väst.

I sin reseskildring *Strövtåg i Orienten*, beskrev Tyra Kleen några av de personer hon mötte så här.¹³

*Singalesmännen ha långt hår, svart och slätt, uppsatt i en knut i nacken.. De ha mjuka röster och mildt väsen, äro snälla mot barn och djur samt välvilliga och tjänstaktiga.*¹⁴

Kleen kommenterade också sina europeiska medresenärer, som med bleka ansikten och stora kroppshyddor, svettades i det varma, fuktiga klimatet. Hon konstaterade att européerna varken passade in i klimatet eller i kontexten.¹⁵

15

Resorna var mycket viktiga för Tyra Kleens konstnärskap och intrycken satte spår i hennes bilder och texter. Möjligen var resorna till och med en förutsättning för hennes skapandeprocess. Hon beskriver sig själv som "född till vagabond",¹⁶ vilket överensstämmer med teorin om att vara *en sökare*.

Kleen reste till Indien och Egypten, som enligt teosofisk idélära är ursprunget för världens alla religioner. Sannolikt var hon själv övertygad om att hennes sökande bland skådespel, danser och präster på Bali och Java också visade på religionernas ursprung.

¹³ Björk, *Bilden av Orienten*, 2014, s. 364–366. Edward Said, *Orientalism*, 1997, s. 5.

¹⁴ Tyra Kleen, *Strövtåg i Orienten*, 1911, s. 18 och s. 59.

¹⁵ Tyra Kleen, *Strövtåg i Orienten*, s. 3–10.

¹⁶ Tyra Kleen, 'Hur jag kom till Bali', 1936. s. 1.

År 1938 belönades hon för sina insatser och fick, som första kvinna någonsin, ta emot Johan Axel Wahlbergs medalj i silver (av Geografiska Sällskapet för Antropologi och Geografi), för sina insatser att berätta om sina resor. Det öppna och nyfikna förhållningssättet var en livsstil och Kleen fortsatte sitt *sökande* under resten av sitt liv, men snarare med hypnoser, drömtydning och seanser, efter att hon slutat resa.

16

I min roll som forskare satt jag en kylig novembermorgon i Kleens samling och tittade igenom några brev. Jag öppnade ett litet vitt kuvert adresserat till Fröken Tyra Kleen, som hade skickats av en beundrare för över 100 år sedan. När jag lirkade ut det hopvikta pappret, föll några torkade blomblad ut, och det kändes som om Tyra Kleen själv fanns där bredvid mig i rummet.